

KUR'ÂN'IN HIFZ VE MUHAFAZASINDA SOSYO- PSİKOLOJİK OLAYLAR

Yrd. Doç. Dr. Ergün ÇAPAN*

Özet

İlahî korunma altında olan Kur'ân'ın, sebepler açısından hıfz ve muhafazasına yardım eden ve onu kolaylaştıran pek çok faktör ve dinamik vardır. Sahabenin hayatını Kur'ân'a adanması, Allah'a ve Resulüllah'a eşsiz muhabbetleri, Kur'ân'ın dinî hayatlarının temel kaynağı olması, çok güçlü hafızaya sahip olmaları bu faktörlerden bazılarıdır. Bunlar arasında özellikle insan psikolojisine, his, kalp ve ruhuna şok tesiri yapan olaylar atmosferinde Kur'ân'ın hafızalara kodlanması faktörü oldukça önemlidir. Hafızanın işleyişi ve kayıt etmesi üzerine yapılan araştırmalar; sevilen bir zatın yaptığı iltifatların, ikazların, tenbihlerin, sevinç, acı, neş'e, haz, mutluluk ve korku, merakla ve ihtiyaçla beklenen cevapların, fizikî yaralanmaların insan hafızasına iz bırakarak kayıt olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle bu makalede pek çok ayetin insan psikolojisi üzerinde şok tesiri yapan bir olay, problem veya soruya binaen nazil olduğu ve böylelikle adeta hafızalara kodlanarak Kur'ân'ın hıfzını kolaylaştırdığı misallerle ele alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anathar Kelimeler:Hıfz, muhafaza, uzun süreli hafıza, psikoloji, kodlama.

ABSTRACT

The Socio-Psychological Events İn The Memorization And Protection Of The Qur'an

The Qur'an is under the Divine protection, and within the parameters of causality, there are numerous factors and dynamics that facilitates its memorization and protection. Some of these factors are the role of the Companions (Sahaba) who devoted their lives to the Qur'an, their one of a kind affection to God and the Prophet, that the Qur'an was the main source of

---

*Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı.
erguncapan@hotmail.com.

knowledge of the religion, and that the Companions had very strong memories. It is especially important that the Qur'anic revelation was encoded to people's minds in the contexts of shocking events. Research has shown that memory and its retrieval are stronger when some external factors such as follows are involved: compliments, warnings, or advice coming from a respected person, information that is associated with joy, pain, happiness, pleasure, and fear, answers waited for with curiosity and need, and wounds with a scar on one's body. Starting off from this parameter, this paper analyzes some examples in which many verses were revealed in the context of a shocking event, a problem, or a question, and we argue that this encoding has facilitated the Qur'an's protection and memory.

Key words: hifz (memorization), encoding, long term memory, ummi (illiteracy)

1. GİRİŞ

Din adına son noktayı koyan Kur'an-ı Kerim, nâzil olduğu haliyle semavî orijinalliğini muhafaza eden yegâne kitaptır. O'nun muhafazası her şeyden önce bizzat onu gönderen Yüce Allah tarafından taahhüt altına alınmıştır:

إِنَّا نَحْنُ نُزِّلْنَا الْكُرْآنَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

“Hiç şüphesiz ki o zikri, Kur'an'ı Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biz'iz Biz.”¹

Bu ayette “biz” manasını ifade eden dört tane kelime vardır. Böyle bir anlatım tarzı ile Allah'ın azamet ve şanını vurgulamanın yanında konunun önemi zamirlerle kuvvetlendirilmektedir. Kur'an'da “Biz” diye hitap edilen ayetlerde Allah'ın kibriya ve azametini ifade etme gibi manaların yanında arada bir vasıta, vesile ve sebebin olduğuna ve bunlara ihtimam gösterildiğine ve değer verildiğine bir işaret vardır. Nitekim, “*Biz Sana aşikar bir zafer*

---

¹ Hicr, 15/9.

ihsan ettik. Bu da Allah'ın senin geçmiş ve gelecek kusurlarını affetmesi içindir." (Fetih, 48/1-2) ayetindeki azamet ifade eden çoğul kipi (cem'i), zaferin elde edilmesinde Allah'ın istihdam ettiği müminlere değer verdiğini ifade etmektedir.²Zikredilen bu ayetin tefsirinde Âlusî, "Yüce Allah'ın azametini ifade eden çoğul kipiyle zaferi Zatına isnad ettikten sonra mağfiretini ise ism-i a'zam olan lafz-ı celâline nispet etmesinde şöyle bir manaya işaret söz konusudur demektedir:"Allah'ın affetmesinde hiçbir sebebin rolü yoktur. Ama zaferi ise Allah bazı vasıtaları kullanarak verir."³

Bu açıdan baktığımızda Hicr suresindeki ayette Kur'an'ın nüzulünden, hıfz, kitabet, cem ve insanlığa intikal süreçlerinde vasıtalık edenlerin yaptığı işlerin önemine bir işaret ve bir takdir vardır. Allah Teâlâ, Kur'an'a hizmet eden herkesi bu işte istihdam ettiğini azamet sigası ile "Biz indirdik" ifadesiyle dile getirmektedir. Diğer taraftan Allah Teala bu ayette "koruyucular" (hafizûn) sıfatını da çoğul getirerek Kur'an'ın hıfzına, nakline, tedrisine dünden bugüne hizmet eden milyarlarca müminin gayretlerine telmihte bulunarak onlara değer verdiğini göstermektedir.⁴ Tabiidir ki ayette bildirilen bu şerefe her müminden önce sahabe girmektedir. Kur'an'ın hıfzında, kitabetinde özellikle cem edilerek bütün insanlığa ulaştırılmasında sahabenin müstesna bir yeri ve önemi vardır. YüceAllah, sahabeye Kur'an'ı nazil olduğu orijinallikte hıfz ve muhafaza ederek gelecek nesillere ulaştıracak bir misyon ve donanım vermiş, onlar da Allah Resulü'nün vefatından sonra Kur'an'ı cem ederek gelecek nesillere

² Suat Yıldırım, (2012) *Kur'an'a Bakışlar*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2/221.

³ Âlusî, Şihabuddin es-Seyyid Muhammed, (1987), *Ruhu'l-Meani, fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's- Seb'i'l-Mesani*, Daru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 26/91.

⁴ Yıldırım, a.g.e, 2/220

ulaştırmışlardır. ⁵

Kur'an'ın nazil olduğu orjinallikte herhangi bir ilave ve noksanlık olmaksızın muhafazasında, onun i'cazı gibi değişik sebepler vardır. Bunlar arasında en önemli faktör sahabenin yüce mesajın bir mushaf halinde cem'inde ve gelecek nesillere nakledilmesinde muvaffak olmasıdır.⁶

Sahabe, en zor şartlarda hayatını ortaya koyarak Kur'an'a sahip çıkmıştır. Uğruna hayatını ortaya koyduğu Yüce Mesaj'ı ezberleme, yazıyla kaydetme, mukabeleler, arz ve istima disiplini ile sağlam bir koruma ile, günümüz için bile imrenilecek bir metotla nesilden nesile tevatüren intikalinde başarısını ortaya koymuştur.

2. KUR'ÂN'IN HIFZ VE NAKLİNİ KOLAYLAŞTIRAN FAKTÖRLER

Araştırmalarımıza göre Kur'an'ın hıfz ve naklini kolaylaştıran faktörler konusu, başta Zerkanî'nin *Menahilu'l-İrfan'ı*, Muhammed Ebu Şehbe'nin, *el-Medhal li-Diraseti'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri olmak üzere Ulûmu'l-Kur'an'la alakalı yazılan kitaplarda ele alınmıştır. İlk önce bunları belli başlıklar altında zikredip daha sonra Zerkanî'nin tespit ettiği psikolojik bir faktör olan insanı ciddi etkileyen ve onda adeta şok tesiri yapan olaylar üzerine nâzil olan ayetlerin hafızalara nakşedilmesi üzerinde değişik açılardan durmak istiyoruz.

2.1. Sahabenin Hayatını Kur'ân'a Adanması

Kur'ân'ın muhafaza ve naklindeki en önemli dinamiklerden biri; sahabenin her türlü fedakârlıkta bulunarak, hayatlarını Allah'a, Resulüne ve Yüce Mesaj'a adanmalarıdır. Onlar Kur'ân ile beraber ve Kur'ân için yaşa-

---

⁵ Razi, Fahrudin *Mefatihü'l-Ğayb*. Beyrut: Dar-u'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, 19/127.

⁶ Alusî, *Ruhu'l-Meani*, 8/16

mış ve hayatlarını ona adanmışlardır. İnsanlık tarihi boyunca sahabenin Kur'an'a olan bağlılığını, onu yaşama ve yaşatma istikametinde sergiledikleri aksiyonu başka bir toplulukta görmek imkânsız gibidir. Hz.Peygamber'in rahle-i tedrisinde yetişen sahabe, İslam'ı ve onun temel kaynağı Kur'an'ı, yaşamak ve yaşatmak için işkencelere, baskılara, zulümlere maruz kalmış; ama inandıkları değerlerden asla taviz vermemişlerdir. Allah'ın mesajını daha iyi yaşayabilmek için ailelerini, mallarını, mülklerini, yurtlarını bırakarak hicret etmişlerdir. Bu uğurda hayatlarını seve seve feda etmiş hatta karşılıklarına engel olarak çıkan en yakın akrabalarıyla bile mücadele etmekten geri durmamışlardır.⁷

Diğer taraftan müşriklerin maddî-manevî her türlü baskısı, sahabeye hayat hakkı tanımamak için her türlü argümanı kullandığı böyle bir zemin ve atmosferde ashabin inandıkları ve uğruna hayatlarını feda etmeye hazır oldukları Kur'an'a sarılmaktan başka çare ve teselli kaynakları yoktu.⁸

2.2. Ümmî Olmaları

Sahabenin ümmî olması⁹Kur'an'ın hıfzına ve nakline yardım eden, kolaylaştıran faktörlerden biridir. Ümmîlik,onların içinde okuma-yazma bilen insanın çok az olması ve annelerinden doğdukları safiyet ve donanım üzerinde bulunmaları demektir. Bu durum onlara öğrenme, muhafaza altına alma ve bildiklerini nakletmede hafızalarına itimat etmekten, bu fitrî yeteneklerini işletmekten başka seçenek bırakmıyordu. Bundan doyalı

---

⁷ İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik (t.y.) *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, II, 112-113; İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer (t.y.), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, III, 173-176.

⁸ Ersöz, İsmet, (1996), *Kur'an Tarihi* (Kur'an'ın İndirilişi ve Bugüne Gelişi), Ravza Yayınları, İstanbul, s.55.

⁹ Cuma, 62/2; Buhârî, Savm 13; Muslim, Sıyam 15.

hafızaları çok güçlüydü. Onlar, zekâlarının kıvraklığı, hafızalarının kuvveti ve safi tabiatları ile örnek gösteriliyorlardı. Hatta onların içinde öyleleri vardı ki ne kadar uzun olursa olsun söylenileni bir kere dinlemekle ezberliyordu. Başka bir dilde söylenenleri de çok çabuk ezberleyebiliyorlardı. Şurası açık bir gerçektir ki, onların kimisi adeta şiir divanı, kimisi neseb sicili, kimisi de tarih kitabı gibiydi. İslâm, onların bu kabiliyetlerini vahye yöneltip, inkişaf ettirmiş, böylelikle sahabe, Kur'an'ın kendilerinden sonra gelecek insanlara intikalinde çok önemli bir misyonu yerine getirmiştir.¹⁰

Kur'an'ın Peygamber Efendimizin rehberlik ve gözetiminde yazıya geçirilmesi ise pek çok insanın ezberlediği Yüce Mesaj'ın muhafazasını daha çok güvence altına almaya ve ihtiyatlı davranmaya yönelikti. Zihinlere kaydedilen Kur'an'ın bir de yazı ile nakşedilmesi idi.¹¹

2.3. Sade Bir Hayat Yaşamaları

Arapların, hayatın zaruriyatları çerçevesinde sade, basit bir hayat yaşamalarının, zihinlerinin değişik taleplerle meşgul edilmemesinin, fikirlerinin berrak, hafızalarının kuvvetli ve zihinlerinin cevval olmasında ciddi tesiri vardır. Özellikle sahabenin yakîni imanları, vahiy endeksli bir hayat yaşamayı merkeze koymaları da düşünülürse onların böylesine kuvvetli bir hafıza, parlak bir dimağ ve berrak bir zihinle Kur'an ve hadislerin hıfzına olağan üstü bir teveccüh gösterdikleri anlaşılacaktır.¹²

2.4. Allah'a Ve Resulullah'a Eşsiz Muhabbetleri

---

¹⁰ Zerkani, Muhammed Abdulazim, (1995), *Menâhîlül-İrfan*, (Tahk. Fevvaz Ahmet Zemerli) Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, I, 237-238; Kevserî, Muhammed Zâhid, (1994) *Makalât*, Mektebetül'Ezheriyye, Kahire, s. 6; Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, (1992) *Medhal li-Diraseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu's-Sunne Kahire, s.371-372.

¹¹ Zerkani, *Menâhil*, I, 237.

¹² Zerkani, *Menâhil*, I, 239.

Sahabenin Allah ve Resulü Allah'a eşi benzeri görülmemiş; iman derecesindeki muhabbeti, vahyin hıfz, muhafaza ve naklindeki çok önemli dinamiklerden bir tanesidir. Psikolojik olarak bilindiği üzere bir kimse birini sevmişse, sevgisi de bütün hücrelerine kadar sinmişse artık o kimse sevgilisine ait her şeyi yakın takibe alır, ona ait herşeyi öğrenmeye çalışır, ezberler, sevgilisinden bahsedilen sohbetlere çok iştihak duyar, sözü evirip, çevirip sevgilisine getirmeyi ve ondan bahsetmeyi ister. Kur'an'ın bildirdiği üzere müminlerin Allah'a olan sevgisi, her türlü sevginin üstündedir.¹³Sahabenin Allah'a ve Resulü Allah'a olan eşsiz ve derin sevgisi açıklamaya, delil ve bürhana ihtiyaç bırakmayacak kadar aşikârdır.¹⁴Nitekim bu durum pek çok hadiste de bildirilmiştir.¹⁵

Sahabenin Peygamber Efendimiz'e olan eşsiz sevgisinin delili onların hayatıdır. Misal olarak şunları zikredebiliriz: Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)in ayağının altına bir diken batmaktansa onun yerine sahabeden birisinin hayatını seve seve feda etmesi onlar için sıradan bir olaydı.¹⁶ Peygamber Efendimiz'in getirdiği her şey sahabe arasında kadınıyle-erkeğiyle en önemli konuşma konusu idi.¹⁷

Sahabenin hayatındaki en önemli gaye, Kur'an'ın her âyetini öğrenmek ve O'nu gereğince yaşamaktı. Onların içinde her hangi bir işle veya bir ticaretle meşgul olanlar, günlerinin bir kısmını yapması gereken işe ayırır, gerisini Allah Resülü'nün huzurunda geçirirlerdi. Gelen vahyi hemen öğrenmek ve bu hususta hiçbir kimseden geri kalmamak için Peygamberin (sallallahu aleyhi ve

---

¹³ Bakara, 2/165.

¹⁴ Ersöz, *Kur'an Tarihi*, s.54.

¹⁵ Buhârî, *Fedaîlu's-Sahabe*, 66; Buhârî, *Edeb*, 96; Müslim, *Birr*, 165.

¹⁶ İzzüddin b. Esîr, *Üsdu'l-Ğabe fi Marifeti's-Sahabe*, Dâru't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 2/343; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 4/65.

¹⁷ Zerkani, *Menâhil*, I, 239-240.

sellem) huzurunda nöbetleşe bekler ve bir tek kelimeyi bile kaçırmamaya dikkat ederlerdi. Buhari'de nakledildiği üzere Hz. Ömer, bir gün kendisi Allah Resûlü'nün huzuruna gelir, bir gün de Ensar'dan olan komşusunu gönderir; sonra, Peygamber Efendimiz'in yanında iken öğrendikleri dinî meseleleri ve diğer vuku bulan hâdiseleri birbirlerine anlatırlardı.¹⁸ Bunun yanında, bütün vakitlerini Mescid-i Nebevî'de geçirerek ilâhî vahyi ve Allah Resûlü'nün sünnetini ezberlemeye kendilerini vakfeden ashab-ı suffa da vardı.

Peygamber Efendimiz, Kur'an'ın talimine ve neşrine çok önem veriyor; namaz, hutbe, vaaz, irşat, fetva, kaza gibi değişik vesilelerle ayetleri okuyor ve sahabeyi de bunları öğrenmeye ve öğretmeye teşvik ediyordu. Allah Resulü, hicret edip gelen bir insana Kur'an öğretilmesi için sahabeden birisini vazifelendiriyordu. Güzel Kur'an okuyan sahabileri beldelere Kur'an öğretmek için gönderiyordu. Mesela, Mus'ab b. Ümeyr ve Abdullah b. Ümmi Mektum'u hicretten evvel Medine'ye gönderdiği gibi, fetihden sonra da Muaz b. Cebel'i Mekke'ye Kur'an hocası olarak tayin etmişti.¹⁹

Sahabenin Peygamber Efendimiz'e ve mesajına iman kaynaklı sevgi ve bağlılığının en büyük alameti hayatlarıdır. Onlar, hayatlarını, en nefes mallarını;evlerini, yurtlarını, mallarını, mülklerini sahip olduğu değer ve imkânları Allah ve Resulullah yolunda bezletmiş; çok zor şartlar altında Kur'an mesajını doğuya ve batıya atın, devenin sırtında veya yürüyerek giderek ulaştırmışlardır.

2.5.Kur'an Okumaya Düşkünlükleri

Sahabenin hayatında birinci derecede ehemmiyet

---

¹⁸ Buhari, *Talak* 83.

¹⁹ Zerkani, *Menâhil*, I,254.

verdikleri ilgi alanı Kur'ân'dı. Onların nazarında her yeni nâzil olan âyet gökten inen semavi bir sofraya gibiydi. Onlar, nâzil olan âyetlerin ilâhî cazibesine kapılarak bütün himmetlerini O'nu öğrenmeye, öğrendiklerini yaşamaya ve insanlara tebliğ etmeğe yoğunlaştırmışlardı. Âyetleri ezberlemede, ezberden okumada ve mânâlarını anlamada adeta birbirleriyle yarışıyorlardı.²⁰ Hattâ Kur'ân'dan ezberlenen metinlerin miktarı, sahabe arasında fazilet vesilesi sayılıyordu.²¹ Âdeta kim daha çok ezberleyecek diye aralarında fazilet yarışı yapıyorlardı. Bazen onlardan bir kadının mehrinin, kocasının kendisine öğreteceği Kur'ân'dan bir sûre olması, onun için göz aydınlığı ve sevinç kaynağı oluyordu.²² Gece kalkıp namaz kılmayı ve seher vaktinde Kur'ân tilâvetini, rahat dâşekte uyamaya tercih ediyorlardı.²³ Hatta gece karanlığında evlerinin yanından geçenler arı uğultusu gibi bir ses işitirlerdi.²⁴

Peygamber Efendimiz (sallâllahu aleyhi ve sellem), ashabının gönüllerinde Kur'ân'ın hıfzedildiğini şu şekilde vurgulamıştır: “Onların kitapları göğüslerindedir”²⁵ Bu hususiyet, kendilerine kitap verilen diğer ümmetlerde yoktur. Onlar, kitaplarının tamamını yazılı metne bakmadan ezberden okuyamazlar ve sadece yazarak kitaplarını korumaya çalışırlar. Hattâ Hz. Musa'nın, (a.s.) levhalarında “Onların kitapları göğüslerindedir” şeklinde nitelenen bir ümmetin geleceğinin haber verildiğini gördüğünü ve bu ümmetin kendisinin olması için Allah'a dua ettiği

---

²⁰ Tirmizî, *Zühd*, 37; Zerkanî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 241.

²¹ Buharî, *Cenaiz* 73; Müslim, *Cenaiz* 27

²² Ebû Davud, *Nikâh*, 30.

²³ Kandehlevî, Muhammed Yusuf, (1983) *Hayatu's-Sahabe* (2. Baskı), Dâru'l-Kalem, Şam III, 141-144.

²⁴ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, (t.y.) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Daru Sadr, Beyrut, III, 110; İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Ğabe*, III, 284.

²⁵ Taberanî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, (1983) (tahk. Hamdi b. Abdilmecid), Mektebetu'l-Ulûm, Musul, X, 89.

ve Cenab-ı Allah'ın da “Onlar, Muhammed'in ümmetidir.” diyerek, bu lûtfâ Peygamberimiz'in ümmetinin mazhar olacağını bildirdiği rivâyet edilmektedir.²⁶ Sahabe, Kur'ân âyetlerini nazil olduğu şekli ile ezberleyebilmek için sabah-akşam ezberledikleri yerleri Resûlullah'a (s.a.s.) okuyor, ayrıca güçleri ve imkânları dahilinde yazmaya, yazdırmaya koşarak, Kur'ân'ın kaydedilmesi ve başkalarına da aktarılması hususunda yoğun çaba gösteriyorlardı.²⁷

Sahabe içerisinde, kıraatı açıktan okunan namazlarda, özellikle sabah namazında seb'u't-tıval (Bakara sûresinden itibaren ilk yedi sûre) tercih edilirdi. Bununla birlikte, Hz. Osman (v.35/655) ve Temim ed-Darî (v.40/660) gibi bir rek'atta Kur'ân'ı hatmedenler de vardı.²⁸

Ayrıca “ashab-ı suffa” denilen hayatlarını Kur'ân ve Sünnet'i öğrenmeye vakfeden, Peygamber Efendimiz (s.a.s)'in rahle-i tedrisinde eğitim alan sahabiler vardı. Bunların hayatının gayesi nazil olan vahyi ezberlemek, yaşamak ve öğretmektir. Bunlar gece kalkar teheccüd namazı kılar, Kur'ân okur, ezberler ve aralarında müzakere ederlerdi. İşte Suffa, Mescid-i Nebevî'nin yanında Allah Resulü'nün talim ve gözetiminde Kur'ân'ın hıfzedilip, ahkâmının tedris edildiği, İslam'ın ilk kutsî medrese ve tekyesi idi.²⁹

---

²⁶ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b.Ömer(1982), *Tefsiru'l-Kur'ân'il-Azîm*, Dâru'l-Fikr,Beyrut,II, 250.

²⁷Kevserî, *Makâlât*, s. 4; Hamidullah, Muhammed (1993) *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi* (Çev: Salih Tuğ), İfav, İstanbul, s. 43-44.

²⁸ Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekr, (t.y.) *Mecmaü'z-Zevaid ve Menbau'l-Fevaid*, Mektebetu'l-Kudsî, Kahire, IX, 57; Zehebî, (1992) *Siyeru A'lamî'n-Nubelâ*, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetu'r-Risale, Beyrut, I, 9.

²⁹ Kevserî, s. 4; Ebû Şehbe, Medhal, s.366; Baktır, Mustafa, (1990) *Ashab-ı Suffa: İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 30-32.

Ashab, en tehlikeli anlarda bile kendilerini Kur'ân okumaktan alamıyorlardı. Meselâ, bir sefer sırasında Allah Resûlü ashâbı ile birlikte bir vadinin kenarında istirahat etmek üzere konaklamıştı. Gönüllü olarak iki sahâbi, sıra ile nöbet tutuyordu. Nöbet tutan sahâbi namaz kılmaya durmuştu. Düşman onu uzaktan farkederek ok atmaya başlamıştı. Sahâbi, vücuduna isabet eden okları çıkararak namazına devam etti. Sonra yanındaki arkadaşını durumu farkederek “Neden ilk ok isabet ettiğinde bana haber vermedin?” diye sorduğunda, yediği oklarla birlikte yaralı hâlde namaz kılmaya devam eden sahâbi, bunun sebebini; “Namazda bir sûre okuyordum, onu yardıma keserek namazı bırakmaya kıyamadım”³⁰ şeklinde izah ediyordu. Görüldüğü üzere sahâbî, namazda Kur'ân okurken öylesine kendinden geçiyordu ki, yaralandığı hâlde dahi o okuduğu sûreyi tamamlamadan namazını bitirmiyordu.

Ayrıca burada dikkat çeken bir husus da düşmanların bile sahâbenin Kur'an'a olan bağlılığına şahitlik etmeleridir. Sözelimi sahâbe karşısında sürekli hezimete uğrayan Rum ve Fars kralları başa çıkamadıkları bu insanları değişik yollara başvurarak tanımaya çalışmışlardı. Gerek sahâbe arasına gönderdikleri casuslardan ve gerekse bizzat sahâbe ile savaşan askerlerinden aldıkları cevap hep aynıydı: “Onlar, ruhbanun fi'l-leyl (gece kendisini ibadete salmış bir âbid), fursanün fi'n-nehar (gündüz de bir cengaver). Onların arasında otururken yanındaki ile konuşmaya kalksan, okunan Kur'ân ve zikir sesinden ne dediğini anlayamazsın. Çünkü onlar, sürekli Kur'ân okuyup Allah'ı zikrederler.”³¹

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki dost-düşman

³⁰ Ebû Davud, *Taharet* 79; Hâkim, Muhammed b. Abdullah (1990). *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, I, 258.

³¹ İbn Asakir, Ebu'l-Kâsım Sikatuddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, (1984) *Muhtasarı Tarih-i Dimeşk*, Daru'l-Fikr, Dimeşk, II, 96; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VII, 16.

herkes sahabenin Kur'an'a bağlılığını ve onunla bütünleşmesini kabul ve takdir etmektedir.

2.6. Kur'ân Eksenli Yaşamaları

Sahabenin hayatı hep Kur'ân etrafında örgüleniyor, hayatları vahyin müşahedesi altında yoğrulup şekilleniyordu. Kur'ân'da, ibadet hayatlarından, Allah yolunda verdikleri mücadelelere, birbirleriyle olan münasebetlerinden, Peygamber Efendimiz'e (s.a.s) nasıl hitap etmeleri gerektiğine, yemek yemelerinden fısıltı hâlinde konuşmalarına, hattâ kalplerinden geçenlere kadar pek çok durumları bildiriliyor ve kendileri ile ilgili âyetler nazil oluyordu.³²

Kur'ân, Yüce Mesaj eksenli hayat yaşamayı her şeye tercih eden sahabenin, sürekli nasıl bir kitapla muhatap olduklarına dikkatlerini çekmiş ve onları cezbederek onların şahsında bütün müslümanlara seslenmiştir.³³ Zira Kur'ân, bâtılın kendisine bir yol bulup giremeyeceği³⁴, bütün feyiz ve bereketlerin kaynağı idi³⁵. Kur'ân, onları en doğru, en isabetli hayata yönlendiriyor,³⁶ kendisiyle birlikte şifa ve rahmetin indirildiğinin³⁷ ve O'nda hiçbir şeyin ihmal edilmediğinin³⁸ altını çiziyor ve onları sürekli kendisini okumaya, anlamaya teşvik ediyordu.³⁹ Bütün bunlar sahabeyi Kur'ân'ı hıfza, muhafazaya ve onunla bütünleşmeye sevkeden dinamiklerdi.⁴⁰

2.7. Sahabenin Kur'ân'ı Temel Teşri Kaynağı Kabul Etmesi

---

³²Enfal, 8/5; Ahzab, 33/22, 53; Nur, 24/61, 63; Hucurat, 49/2-4; Mücadele, 58:1; Bakara, 2/284; Buharî, *Tefsir* 98:2.

³³Ra'd, 13/31; Haşir, 59/21

³⁴Fussilet, 41/42

³⁵Sad, 38/29.

³⁶İsra, 17/9.

³⁷İsra, 17/82.

³⁸En'am, 6/38.

³⁹Fâtır, 35/29-30.

⁴⁰Zerkani, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 241-243.

İslam Dini'nin temel kaynağı olan Kur'ân, insanın Allah, toplum ve varlık âlemi ile ilgili irtibat ve hukukunu düzenleyen kitaptır. İnanç, ibadet, muamelat, ukubat, ahlak, iktisat, ferd, aile ve toplum hukuku gibi insan ve varlıkla ilgili her meselede birinci derecede kaynak, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bundan ötürü sahabenin karşılaştıkları problemleri, ihtilâfları çözmeye ilk müracaat ettikleri merci, Kur'ân idi.⁴¹Sahabenin her hususta Kur'ân'a başvurması, aradığı herşeyi, herşeyden önce onda araması Kur'ân'ın muhafaza ve naklindeki önemli faktörlerdendir.⁴²

Sahabenin hayatında ibadetin çok müstesna bir yeri vardır. Zira, İslam Dini'nde imandan sonra en önemli hakikat, ibadetlerin piri olan namazdır. Namaz kılmak da ezbere Kur'ân'dan okumaya bağlıdır.⁴³ Farz, vacip, sünnet, cemaatle kılınan, ferden eda edilen bütün namazlarda ezberden Kur'ân tilavet edilir. Ayrıca Kur'ân'ı namaz dışında okumak da önemli bir ibadettir. Kur'ân okumanın ne kadar önemli bir ibadet olduğuna şu ayet-i kerîmede vurgulanmaktadır: *"Allah'ın kitabını okuyup ona uyanlar, namazı hakkıyla ifa edenler ve kendilerine nasib ettiğimiz imkânlardan, gizli ve aşikâr olarak hayır yolunda harcayanlar, ziyan ihtimali olmayan bir ticaret umarlar."*⁴⁴Bu ayette Kur'ân tilavetine, namaz ve zekâttan önce zikredilmek suretiyle öncelikli bir değer atfedilmiştir.

İslam'ın ilk yıllarında Peygamber Efendimiz'e ve ashabına gece namazının (teheccüd) vacip olduğu da söylenmektedir. Onlar bu ibadeti ayette bildirildiği üzere⁴⁵ gecenin üçte birinde, yarısında veya üçte ikisinden birin-

---

⁴¹ Şûra, 42/10; Nisa, 4/59.

⁴² Zerkanî, a.g.e, I, 243; Ebû Şehbe, *Medhal*, s.371-372.

⁴³ Müzzemmil, 73/20.

⁴⁴ Fâtır, 35/29-30.

⁴⁵ Müzzemmil, 73/1-4.

de yapmak hususunda muhayyer idiler. Bir sene, iki sene hatta on sene bile de denilmektedir. Bu müddet devam etmiş, bazılarının ayakta uzun süre namaz kılmaktan dolayı ayakları bile şişiyordu. Sonra Allah onlardan bu yükümlülüğü kaldırdı⁴⁶ ve teheccüd namazı kılmak ümmete müstehap oldu. Bununla birlikte Allah Resulü ve sahabe kıyamu'l-leylin farzıyeti kaldırılmakla birlikte, gece kalkıp ibadet etmeye ve Kur'an okumaya devam ettiler ve Allah Teâlâ onları şöyle medhu sena etti: *“Teheccüd namazı kılmak için yataklarından kalkar, cezalandırmasından endişe ederek, rahmetinden ümid içinde olarak Rab'lerine dua edip yalvarırlar ve kendilerine nasib ettiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.”*⁴⁷

Ayrıca Peygamberimiz ferdi kılınan namazlarda çok Kur'an okumanın daha sevaplı ve faziletli olduğunu bildirerek daha çok ezberlemeye ve okumaya teşvik etmiştir.⁴⁸

Diğer taraftan başta, halifelik, valilik, kadılık ve namazda imamlık gibi vazifelerin hepsi Kur'an'ın lafzını, manasını ve ruhunu çok iyi bilmeye bağlıydı. Kur'an'ın hıfzı ve fikhı, halifelik, ordu komutanlığı, kadılık gibi vafize tayinlerinde en önemli aranan vasıflardan biriydi.⁴⁹

2.8. Sahabenin Peygamberimiz Tarafından Kur'an Okumaya Teşvik Edilmesi

Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) sahabenin içinde olması, onlarla beraber yaşaması vahyin ezberlenmesi ve korunması adına çok önemli bir dinamikti. Allah Resulü, ashabına vahiyden ezberlemediklerini ezberletiyor, bildiklerini öğretiyor, sorularına cevap veriyor ve hatalarını düzeltiyordu. Bütün bu sayılanlar ezberlemeyi hem teşvik

---

⁴⁶ Müzzemmil, 73/20.

⁴⁷ Secde, 32/16-17; Zâriyat, 51/17-19.

⁴⁸ Buhârî, *Ezan* 62; Ebû Davud, *Salât* 123.

⁴⁹ Ebû Şehbe, *Medhal*, s.364-366.

eden hem de kolaylaştıran faktörlerdir.⁵⁰

Peygamber Efendimiz (s.a.s.), inen ayetleri ashabına okuyor, onlar da ya hıfz, yahut da kitabet yoluyla dinledikleri vahiyleri tesbit ediyorlardı. Yazı bilenler, Allah Resûlü'nün tebliğ ettiği vahyi yazıyorlar ve yazdıkları metinleri de ezberliyorlardı. Yazı bilmeyen, yahut yazı malzemesini temin etme imkânına sahip olmayanlar ise, Peygamber Efendimiz'in namaz, sohbet veya başka vesilelerle okuduğu Kur'ân-ı Kerîm'i bizzat kendisinden dinleyerek ezberlemeye gayret ediyorlardı.⁵¹

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) pek çok hadis-i şerifinde Kur'ân'ı usulüne uygun okumayı, ezberlemeyi ve ona sahip çıkıp, onunla bütünleşmeyi teşvik ediyordu.⁵²

Allah Resulü, sahabenin Kur'ân'a olan aşk ve şevklerini coşturuyor,⁵³“en hayırlılarının Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenler” olduğunu bildiriyor,⁵⁴onunla meşgul olmanın Allah nezdindeki değerine dikkatlerini çekiyor,⁵⁵ ve şöyle buyuruyordu: “Aziz ve Celîl olan Allah buyuruyor ki: *“Kim, Kur'ân-ı Kerîm'i okuma meşguliyeti sebebiyle Bana dua edip, bir şey istemekten geri kalırsa, Ben ona, isteyenlere verdiğimden daha fazlasını veririm.”*⁵⁶

Allah Resûlü (s.a.s.), sürekli ashabını Kur'ân okumaya ve ezberledikleri yerleri unutmamaya teşvik etmiş,⁵⁷ unutmanın uhrevî mesuliyetine dikkatlerini çekmiş⁵⁸ve kendisine *“Ey Allah'ın Resûlü, Allah'a hangi amel daha*

⁵⁰ Zerkanî, *Menâhil*, I,252.

⁵¹ Hamidullah, s.45; Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s.60.

⁵²Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s.356-361.

⁵³ Buharî, *Et'ime* 30; Müslim, *Salâtu'l-Musafirîn* 243.

⁵⁴ Buharî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 21; Ebû Davud, *Salât* 349.

⁵⁵ Müslim, *Salâtu'l-Musafirîn* 251.

⁵⁶ Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân*, 25.

⁵⁷ Buharî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 23.

⁵⁸ Ebû Davud, *Salât* 16.

sevimidir?” diye soran birisine de, “Yolculuğu bitirince tekrar yola başlayan” cevabını vermişti. “Yolculuğu bitirip tekrar başlamak nedir?” diye ikinci sefer sorulunca da, “Kur'an'ı başından sonuna okur, bitirdikçe yeniden başlar.” buyurarak⁵⁹, sürekli hatim yapmayı tavsiye etmiştir. Yine Kur'an okuyan mü'minin, tad ve kokusunu mükemmel bir turunça benzetmiştir.⁶⁰

Peygamber Efendimiz, Kur'an okumaya ve okutmaya teşviklerinin yanında kendisi en zor şartlarda bile ashabına Kur'an öğretiyordu. Ebû Talha'dan nakledilen şu rivâyet gerek Peygamber (s.a.s.) ve gerekse sahabenin, Kur'an eğitim ve öğretimine ne kadar büyük bir önem verdiğini göstermektedir: *“Bir gün Resûlullah (s.a.s.)'ın yanına gittiğimde Onu aklıktan iki büklüm; belini dik tutabilmek için karnına bir taş bağlamış bir hâlde ashab-ı suffaya Kur'an okuturken gördüm.”*⁶¹

Allah Resûlü, sözlü ve fiilî teşviklerinin yanında Kur'an'dan uzak kalmanın nasıl bir mahrumiyet olduğunu da nazara vererek şöyle buyuruyordu; *“Hâfızasında Kur'an'dan hiç bir ezber bulunmayan kişi harab olmuş bir ev gibidir.”*⁶²

Ayrıca Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) Kur'an'ın okunması, ezberlenmesi ve ezberlenenlerin muhafazası ile ilgili uhrevî boyutlu bu teşvik ve irşat eksenli ikazları da Yüce Mesaj'ın muhafazasında önemli bir dinamik olmuştur.⁶³

2.9. Kur'an'ın I'caz ve Belağatı

---

⁵⁹ Tirmizî, *Kıraat* 4; Hâkim Müstedrek, I, 757.

⁶⁰ Buharî, *Et'ime* 30; Müslim, *Salâtu'l-Musafirîn* 243.

⁶¹ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah, (1987), *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfiya*, Daru Reyyan, Kahire, 1: 342; Kandehlevî, *Hayatu's-Sahabe*, III, 224.

⁶² Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'an* 18.

⁶³ Ebû Şehbe, *Medhal*, s.361-363.

Kurân'ın nazil olduğu dönemde Arapça altın çağını yaşıyordu.⁶⁴Araplar, güzel söze ve belağata meftun idiler. Bir güzel sözü, nazmı duydukları zaman onu ezberlemek için yarışarlardı. İşte böyle bir zeminde Kur'ân nazil olunca pek çok şair ve edip, sadece bir kez dinlemekle Kur'ân'ın büyüüne kapılmış ve ona teslim olmuşlardır. Hatta ona iman etmeyen, karşı çıkan, düşmanlık yapan Ebu Cehil, Ahnes b. Şerik, Ebu Süfyan⁶⁵ gibi o günkü toplumun önde gelen insanları, Kur'ân karşısında büyülenmiş, bir-kaç gece gizlice gelip Peygamber Efendimiz'den dinlemekten kendilerini alamamışlardır.⁶⁶ Kur'ân, kendisine inanmayan, düşmanlık edene bile bu kadar tesir ediyorsa, ona inanan, hayatını ona adayan sahabede kim bilir nasıl tesir icra ediyordu? Sahabe, Kur'ân'ın belâgat ve icazının cazibesine kendilerini salmış, onunla oturup, onunla kalkmış ve hayatını hep Kur'ân etrafında örgülemişlerdi. Kur'ân'ın icazı, beyanının büyüleyiciliği, üslubunun orijinalliği ve hiçbir kelimada görülmeyen halavet ve tatlılığı onun hıfzındaki en büyük faktör ve güçlü dinamiklerden biridir.⁶⁷

Şüphesiz ki, bu sayılanların dışında Kur'ân'ın birden inmeyip parça parça nazil olmasının sahabeye daha kolay ezberleme imkânı tanınması, Peygamber (s.a.s.), zaman zaman onlardan bazılarına iltifat ederek kendisine Kur'ân okumasını istemesi⁶⁸gibi Yüce Mesaj'ın ezberlen-

⁶⁴ Rafîi, Mustafa Sadık, (1990), *İcazu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, s. 188-208.

⁶⁵ O zaman müslümün olmayan Ebû Süfyan daha sonra Mekke fet-hinde iman etmiştir.

⁶⁶ Şemsuddin ez-Zehebî, (1987) *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyatu'l-Meşahir ve'l-A'lâm*(thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri) - Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, I, 160; İbn-i Kesir, (1981.) *el-Bidâye* III, 64.

⁶⁷Ebû Şehbe, Medhal, s.372-374; Zerkanî, Menâhil, I, 240-241; Gülen Fethullah, (2011) *Kur'an'dan İdrake Yansıyanlar*, Nil Yay., İzmir, s.173-174.

⁶⁸ Buhari, Fedailu's-Sahabe, 25; Tefsir, 4/9; Tirmizî, Cenaiz, 14; Müsned, 1: 374, 390, 433.

mesi ve muhafazası konusunda sahabeyi motive eden başka dinamikler de söz konusudur.⁶⁹

Zikredilenlerin dışında da Kur'an'ın hıfz ve muhafazasını kolaylaştıran daha pek çok faktör tespit edilebilir. Bunlar arasında üzerinde ciddi durulması gerektiği kanaatinde olduğumuz psikolojik bir faktör olan şok etkisi yapan hadiseler atmosferinde Kur'an'ın hafızalara kodlanması konusu oldukça önemlidir. Zerkanî'nin "Menahilu'l-İrfan"ında⁷⁰ çok kısa değindiği bu konuyu değişik açılardan ele alıp örneklerle anlatmaya çalışacağız.

3. SOSYO-PSİKOLOJİK HADİSELER ATMOSFERİNDE KUR'ÂN'IN HAFIZALARA KODLANMASI

Kur'an ve Sünnet'in hıfz ve tespitinde şok tesiri yapan sosyo-psikolojik olayların ciddi tesiri vardır. Pek çok ayet ve hadis, şok tesiri yapan bir olay, bir problem veya soruya iktiran ederek inmiş ve böylelikle adeta hafızalara kodlanmıştır. Zira bu tür olaylarda zihinler, hafızalar, akıllar, hissiyatlar Allah ve Resulü'nün vereceği hükme, cevaba kilitlenmekteydi. Böyle bir atmosferde gelen ayet ve hadisler, insanların dem ve damarlarına işleyerek çok uzun zaman unutulmayacak hafızalara nakşolunuyordu.⁷¹ Bu konuya ilk önce hafızanın nasıl işlediğine, hafızaya bilgi ve olayların nasıl kaydedilip, muhafaza altına alındığına kısaca değinerek başlamak istiyoruz.

3.1. Hafızanın Bilgiyi Kodlaması

Hafıza, beynin kısım ve fonksiyonlarından biridir. Hafıza, insanın yaşadıkları, öğrenilenleri ve geçmişle

---

⁶⁹ Bkz. Demirci Muhsin, *Kur'an Tarihi*, s.107 vd.

⁷⁰ Zerkanî, *Menâhil*, I, 243.

⁷¹ Zerkanî, *Menâhil*, I, 243; Gülen, Fethullah, (2011) *Vuslat Muştusu*, Nil Yay. İzmir, s.64-66.

münasebetlerini şuurlu bir şekilde saklama gücüdür. İçten ve dıştan gelen uyarıların kaydedilip, işlenmesinde ve hatırlanmasında beynin sadece bir kısmı değil tamamı görevlendirilmiştir.⁷²

Yapılan araştırmalar, dikkatin toplanmasının-dağılmasının doğrudan öğrenme ve hafıza üzerine belirleyici bir tesirinin olduğunu göstermektedir. Bu açıdan insan hissiyatı, yapılan her türlü faaliyeti başlatan veya tetikleyen mekanizmaların başında gelmektedir.⁷³ Bu itibarla öğrenme, şahit olma, hafızaya kaydetme gibi şeylerde insanın o andaki ruh haletinin çok önemli tesiri vardır.

İlim adamları hafızanın kaydetme ve hatırlamada kısa, orta ve uzun süreli olmak üzere üç çeşit çalıştığını söylemektedirler. Şimdi bunların üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

3.1.1 Kısa Süreli Hafıza

Birkaç saniye veya dakika önce öğrendiklerimizin kaydedildiği ve hatırlandığı geçici hafızadır. Bu kısa süreli hafıza ve hatırlamanın yeri beynin ön bölgesi (prefrontal)dir. Bu kısma gelen uyarılar birkaç saniye hafızada tutulduktan sonra geri plana atılır ki buna bilgisayar dili ile ön bellekten arka belleğe atma denir. Kısa bir süre harcadığımız öğrenmeler veya önem vermeyerek okuduğumuz bir konunun anlasak bile çabuk unutulması, oturduğumuz sandalyenin, karşımızda duran duvarın rengini, eşyaların çeşitliliğini ve ayrıntılarını, teneffüs ettiğimiz hava, yüreğimizin çarpıntısı gibi olaylar geçici hafızaya kaydolunur. Bunların geçici hafızaya kaydedilmesinin de çok hikmetleri vardır. Zira bu sayılanları ayırt ederek kaydetseydik ve sürekli hatırlasaydık, dünya ya-

---

⁷² Namli Kadir, Sızıntı Dergisi, Eylül 1979, Yıl :1 Sayı :8

⁷³GOLEMAN D. (1998), *Duygusal Zekâ. Varlık/Bilim*. 7.Baskı. İstanbul.

şanmaz hale gelirdi.

Allah Teâlâ beyne öyle mükemmel bir özellik vermiştir ki; belli bir anda gelen uyarılar ihtiyaç endeksli ve önemlerine göre seçilip ayıklanmakta ve bunların özellik ve miktarına göre kayda kısıtlamalar getirilmektedir.

Kısa süreli hafızada kuvvetli bir kayıt söz konusu değildir. Uyarılar alındıktan birkaç saniye ve dakika sonra ihtiyaca göre ve şahıs için arzettikleri öneme göre bilgi şeklinde geri çağrılır. Eğer kişiye göre önemsiz ise bir-kaç saniye veya dakika sonra unutulur. Mesela sokakta giderken çok sevdiğimiz ve alamadığımız bir arabayı görsek onu kalıcı hafızaya kaydeder ve unutmayız. Bununla birlikte aynı arabanın bizim için bir çekiciliği ve özel ilgi alanı yoksa görsek bile kısa sürede unutturuz. Daha önce ifade edildiği üzere kısa süreli hafıza kısmına giren bilgilerin hepsi beynin ön belleğine işlenir; içlerinden önem arz edenler beynin hipokampus bölgesinde pekiştirilerek orta ve uzun süreli hafıza birimlerine kaydedilir.⁷⁴

3.1.2. Orta ve Uzun Süreli Hafıza

Beyne gelen değişik uyarılar, limbik sistem denilen alt bölgelerde yapılan işlemlerden sonra kaydedilir. Uyarılar âcîl ve manalı olmalarına, hissî önem derecelerine göre orta ve uzun süreli hafızaya kaydolunur. Acı, sevinç, neş'e, haz, mutluluk ve korku gibi insan üzerinde tesiri olan durumlar hafıza izlerini kuvvetlendirir. Şok tesiri yapan hadiseler, sürprizler, umulmadık yerden duyulan hakaretler, tenbihler, geçirilen kazalar, sevilen bir insanın yaptığı iltifatlar, ziyaretler, bir kalp krizinde çekilen sıkıntılar, vücutta iz bırakan yaralanmalar ciddi hatırlanır. Çünkü bunlar insan hafızasına iz bırakarak kayıt

---

⁷⁴ Aslan Mayda, (2009) "Hafıza ve Unutkanlık" Sızıntı Dergisi, Sayı:362, s.57-60. Arifağaoğlu, Ömer, (2009)"Hafıza ve Hatırlama", Sayı:370, s.5-6.

olmaktadır. Bilgiler kalıcı hafızada depolandıktan sonra seneler sonra bile geri çağrılabilir.⁷⁵

Bu açıdan Kur'ân'a ve ayetlerin nazil olurken iktiran ettiği olaylara ve gelen mesajlara baktığımızda, onların ilahî iltifat, ikaz, problemlere çözüm ve sorulara cevap gibi her birisi şok tesiri yapan olaylarla koordinatlı olarak nazil olduğunu görürüz. Şimdi konuyu belli alt başlıklar altında misallerle ele almak istiyoruz:

3.2. İltifat Eksenli Ayetlerin Kodlanması

Çok sevilip, değer verilen insanların iltifatları da, ikazları da insana ciddi tesir ederek onda şok tesiri yapar ve iz bırakır. Bu şok etkisi ile birlikte onların söyledikleri, yaptıkları hafızalarda iz bırakarak, kaydolunur. Mesela, çok sevip, değer verdiğimiz bir insanın “Şunu çok güzel yapmışsın. Yaptığın bu güzel davranışı şununla mükâfalandırıyorum. Şu davranışlar yanlış. Bunları yapma! Şöyle yap, böyle yapma!” gibi doğrudan insanı muhatap olarak yaptığı iltifat ve ikazlar iz bırakarak hafızamıza kaydolunur. Hatta bu durumda insan çoğu zaman kelimelelerin yerlerini bile değiştirmeden ezberler ve hayat boyu unutmaz. Hele bu iltifatlar bütün varlığı yoktan yaratan, her an her halimizi gözüp gözetken yüce Mevla'dan geliyorsa unutulabilir mi? Kur'ân'da bu konuda pek çok ayet vardır. Misal olarak birkaç tanesini zikretmek istiyoruz:

Peygamber Efendimiz, bin dört yüz (binbeş yüz olduğu da söylenmektedir) ashabı ile birlikte umre yapmak üzere Mekke'ye yola çıkmış, fakat Mekke yakınlarında şehre girişi engellenmişti. Bunun üzerine Allah Resulü, Mekke'ye Hz. Osman'ı elçi olarak göndermişti. Onun öldürüldüğü şeklinde bir haberin yayılması üzerine de ashabını beyat etmeye davet etmişti. Bu davete severek icabet eden sahabe, Hudeybiye'de bir ağacın altında ölümü-

---

⁷⁵ Aslan Mayda, s.57-60. Arifağaoğlu, s.5-6.

ne Peygamber Efendimiz'e beyat etmişti. Daha sonra Mekkeli müşriklerle Hudeybiye sulhü yapılmıştı. Anlaşma maddeleri zahiren Müslümanların aleyhine gözüküyor gibiydi. Sahabede hüzünlü bir bekleyiş vardı. İşte böyle bir atmosferde, sahabe böyle bir ruh haleti içerisinde iken fetih suresi nazil olmuş⁷⁶, yaşananların özü, ruhu anlatılarak, bu anlaşmanın pek çok fethin anahtarı olduğu bildirilmiş ve sahabenin gösterdiği sadakat ve adanmışlık takdir ve tebci edilmekle kıyamete kadar gelecek bütün Müslümanların tilavet ettiği ve namazlarında okuduğu bir vahiy haline getirilmiştir.

Allah Teâlâ Fetih suresinde geçen“*Senin geçmiş ve gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik.*”⁷⁷ ayetini nazil buyurunca sahabe, Peygamber Efendimiz'e: Ya Resulallah, Allah, bu ayetlerde sana olan lütuf ve ihsanlarını bildiriyor. Allah'ın lütfettiği bu ihsanlar hakkında hayırlı, uğurlu ve mübarek olsun.” Bize lütuf ve ihsan yok mu? demeleri üzerine şu ayetler nazil olmuştur⁷⁸:

“İmandaki yakînlerini iyice artırsınlar diye müminlerin kalplerine sekîne indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah her şeyi hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. Bu da, Allah'ın mümin erkekleri ve mümin kadınları içinde ebedî kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetlere yerleştirmesi, onların günahlarını bağışlaması içindir. Bu, Allah katında büyük bir nailiyettir, bü-

---

⁷⁶ Buhari, *Tefsir*, 48/5; Müslim, *Cihad*, 94.

⁷⁷ Fetih, 48/1-3.

⁷⁸ Buhari, *Meğazi*, 35; Tirmizi, *Tefsir*, 48/2; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, III/122,134; Vahidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisabûri, (2004), *Esbabu'n-Nüzûl*, Dâru'z-Zehâir, Beyrut, s.383.

*yük bir başarıdır.*⁷⁹ Nazil olan bu ayetler sahabeye; kadınıyla erkeğiyle-tabii ki o çizgide giden müminlere decneneti vaad etmiştir.

Yine bu süre içerisinde sahabenin Hudeybiye’de ağacın altında bey’at etmelerinden Allah’ın hoşnut olduğu bildirilerek, onlara mükafatlar vaad edilmiştir: *“Gerçekten Allah, (Hudeybiye’de) o ağacın altında sana biat ettikleri zaman, müminlerden razı oldu. Onların kalplerindeki ihlası bildiği için üzerlerine sekine, huzur ve güven indirdi. Onları hemen yakında gerçekleşen bir zaferle ve alacakları birçok ganimetle mükafatlandırdı. Allah azîz ve hakîmdir. Allah size daha başka birçok ganimet vaad etti. Onları ileride alacaksınız. Şimdilik size bunu verdi ve insanların ellerini sizden çekti ki müminler için Allah’ın teyidine bir delil ve ibret olsun ve sizi dosdoğru yola erdirtsin. Allah size henüz güç yetiremediğiniz ama Kendisinin (ilim ve kudretiyle) hazırladığı başka fetih ve ganimetler de vaad etti. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.”*⁸⁰

Yine Fetih suresinin 26. ve 29. ayetlerinde sahabe; takva sahibi, inanmayanlar karşısında duruşu çok sağlam, şefkat ve merhametli, secdesiyle, rükuuyla mükemmel bir kulluk sergileyen, ibadete kilitlenmiş, örnek alınması gereken insanlar olarak takdir ve tebci edilmektedir.

Şimdi bütün bunlar göz önüne alındığında sahabe günlerce yürümüş, pek çok meşakkatlere katlanmış, Mekke’ye girmesi engellenmiş, hüzün içerisinde ve heyecanla ne olacağını beklediği bir atmosferde Fetih Suresi inmiştir. Nazil olan ayetler onları teselli ederek, Allah’ın kendilerinden hoşnut olduğunu müjdelemiş, dünyevî-uhrevî mükâfatlar vaad etmiştir. Kıyamete kadar Müslümanların başta namaz ibadeti olmak üzere her vesileyle

---

⁷⁹ Fetih, 48/4-5

⁸⁰ Fetih, 48/18-21.

kendisine müracaat edilen bir vahiy haline getirmiştir. İşte bütün bunlar onların hafızalarında, ruhlarında nasıl bir şok tesiri icra ederek nakşedildiğini, kodlandığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Kur'an'da böyle değişik olaylar atmosferinde sahabeye iltifat eden, onları medhu senayla yâdeden ve mükâfat vaad eden pek çok ayet vardır.⁸¹

3.3. İkaz Eksenli Ayetlerin Hafızaya Kodlanması

Şok tesiri yapan ve derin iz bırakarak, hafızaya kaydedilen şeylerden biri de önemli kimselerin yaptığı ikazlardır. Hepimiz kendi hayatımıza bu gözle baksak pek çok misal buluruz. Şahsımıza yapılan bir ikazın bir de Peygamber Efendimiz tarafından yapıldığını düşünelim. Hiç unutabilirmiyiz? Hele bu ikaz Yüce Mevla'dan geliyorsa ona muhatap olan insanların kalbinde, ruhunda, hissiyatında ve hafızasında nasıl bir psikolojik tesir yapar ve hafızalarına derin iz bırakarak kaydolur ve bu insanlar bu ikazı hayatları boyu unutabilir mi? Geçici unutma olsa bile en küçük tedai ile hemen hatırlamazlar mı?

Kur'an'ın nüzul sürecinde yaşanan belli olayların peşinde sahabeyi ikaz eden, pek çok ayet nazil olmuştur. Mesela, Tebük seferi, sıcağın ortalığı kasıp kavurduğu, kıtlık ve kuraklığın yaşandığı hâsılı sefere çıkmanın çok zor olduğu bir zaman diliminde gerçekleşmişti.⁸² Üstelik münafıklar da sefer hazırlıklarını engellemek için halk arasında olumsuz propaganda yapıyorlardı. İşte böyle bir atmosferde şartların zorluğundan ve olumsuz propagandalardan etkilenerek başlangıçta yavaş davranan bazı

---

⁸¹ Mesela bkz: Bakara, 2/138, 143, 154, 218, 245, 274; Al-i İmran, 3/110, 139,169; Nisa, 4/95, 101; En'am, 6/52; Kehf, 18/28; Tevbe, 9/100; Nahl, 16/42, 110; Vakıa, 56/30-40.

⁸² Vahidî, Esbabu'n-Nüzül, s.246-247.

Müslümanları ikaz eden şu ayetler nazil olmuştur: “Ey iman edenler! Size ne oldu ki “Allah yolunda seferber olunuz!” emri verilince bulunduğunuz yere çakılıp kaldınız? Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatına mı razı oldunuz? Ama iyi bilin ki dünya hayatının zevki, âhiretin yanında pek az bir şeydir! Eğer topyekün seferber olmazsanız, Allah sizi acı bir azaba uğratar ve sizin yerinize başka bir topluluk getirir de siz savaşa çıkmamakla O’nun dinine zerrece zarar veremezsiniz. Çünkü Allah her şeye kadirdir. Eğer Siz Peygamber’e yardımcı olmazsanız, Allah vaktiyle ona yardım ettiği gibi yine yardım eder. Hani kâfirler onu Mekke’den çıkardıklarında, iki kişiden biri olarak mağarada iken arkadaşına: “Sen hiç tasalanma, zira Allah bizimle beraberdir” diyordu. Derken Allah onun üzerine sekinetini, huzur ve güven duygusunu indirdi ve onu, görmediğiniz ordularla destekledi. Kâfirlerin dâvasını alçalttı. Allah’ın dini ise zaten yücedir. Çünkü Allah azîzdir, hakîmdir. Ey müminler! Sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak hep birlikte seferber olunuz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad ediniz. Eğer anlıyorsanız, sizin için hayırlı olan budur.”⁸³

Bu ilahî ikaz üzerine Müslümanlar şartların zorluğuna, münafıkların aleyhte propagandalarına aldırmayarak Peygamber Efendimiz’in davetine icabet etmiş ve sefer hazırlığı yaparak yola koyulmuşlardır.

Bu arada sefere hazırlık döneminde meseleyi ağırdan alan, nasıl olsa vakit var hazırlanırım düşüncesiyle hareket eden sahabiler de vardı. Bunlardan bazısı arkadan orduya yetişmiş; Ka’b b. Malik, Hilal b. Ümeyye ve Mürare b. Rebî’ de zamanında hazırlanıp iştirak edemişti. Allah Resulü de bu insanlara tavır koymuş, bunlarla konuşulmaması talimatını vermiş tam elli gün bu

---

⁸³ Tevbe, 9/38-41

şekilde devam etmiş ve bu müddetin sonunda ise nasıl ikaz edildiklerini, ruh hallerini ve nihayet tevbelерinin kabul edildiğini bildiren şu ayet nazil olmuştu⁸⁴: “Allah, savaştan geri kalan ve haklarındaki hüküm ertelenen o üç kişinin de tövbelerini kabul buyurdu. Çünkü onlar öylesine bunaldılar ki dünya bütün genişliğine rağmen başlarına dar geldi. Vicdanları da kendilerini sıktıkça sıktı. Nihayet, Allah'ın cezasından, yine Allah'ın kapısından başka sığınacak hiçbir yer olmadığını anladılar da, bundan sonra, önceki iyi hallerine dönsünler diye, Allah onları tövbeye muvaffak kıldı. Çünkü Allah tevvabdır, rahîmdir.”⁸⁵ Bu olayın bizzat muhatapları, onların yakınları, dostları ve olaya şahit olan diğer insanların hafızalarına bu olaylar atmosferinde gelen ayet şok tesiri yaparak kodlanmıştır. Nitekim olayın muhataplarından Kab b. Malik vakayı çok güzel anlatmaktadır. ⁸⁶Diğer taraftan bu olaya ve inen ayetlere şahit olan sahabe, Allah Resülü'nün katıldığı bir seferden -meşru bir mazeret olmaksızın- geri kalmamak konusunda ikaz edilmiş oluyordu. Bu şekilde bütün dikkatleri çeken, günlerce gündemde olan bir olay üzerine inen ayetlerin insanların hafızalarında, his dünyalarında ve ruhlarında derin izler bıraktığı kuşkusuzdur. Şüphesiz bu şekilde şok tesiri yaparak nazil olan ayetlerin hem ezberlenmesi hem de seneler geçse bile en küçük bir çağrışım ile hatırlanması daha kolaydır. Bu arada sahabeyi ikaz eden ayetleri biz burada Kur'an'ın hıfzı açısından ele alırken şu noktayı gözden uzak tutmamak gerekir. Onlar, Kur'an'ın ilk muhataplarıdır. Teşri döneminde yaşadıklarından ve dinin emir ve yasaklarına tedricen muhatap olduklarından ötürü hakkında hüküm vaz edilmeyen konulardaki uygun olmayan davranışlarından dolayı mazur

---

⁸⁴ Müslim, Tevbe, 53; Ahmet b. Hanbel, Müsned, III/458.

⁸⁵ Tevbe, 9/118.

⁸⁶ Bkz. Buharî, Megazi, 79; Müslim, Tevbe, 53.

sayılırlar. Onlar, vahyin gözetiminde, Peygamber Efendimizin rahle-i tedrisinde yetiştirilen insanlardı. Muhakkak ki onların şahsında bütün insanlığa mesaj verilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de sahabeyi ikaz eden, hatalarını tashih eden pek çok ayet vardır. Bunların pek çoğu insan psikolojisi üzerinde çok ciddi bir tesir yapan yaşanan bir olay veya olaylar atmosferinde nazil olarak hafızalarda derin izler bırakmıştır.⁸⁷

3.4. Sorulara Cevap Olarak Gelen Ayetlerin Kodlanması

İnsan hafızasında iz bırakarak kaydedilen şeylerden biri de ihtiyaç duyulan çok önemli sorular ve bunlara verilen cevaplardır. İşte bazı ayetler böyle soru-cevap formatında ihtiyaç endeksli meraklı bir bekleyişin peşinde nazil olmuştur. Mesela, cahiliye Arapları ve Yahudileri hayız gören kadınları pis sayar, onlardan uzak durur, beraber aynı mekânda kalmaz, yemek yemezlerdi. Onların bu şekilde hareket etmelerinden etkilenen kabileler de vardı. Peygamber Efendimiz Medine'ye hicret edince kendisine bu durum anlatılarak nasıl davranılması gerektiğinin sorulması üzerine şu ayet nazil olmuştu⁸⁸: *“Bir de sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: Bu, bir rahatsızlıktır. Onun için, âdet sırasında kadınlardan geri durun ve onlar temizleninceye kadar, kendilerine cinsel yaklaşımda bulunmayın. Temizlendikten sonra, Allah'ın izin verdiği şekilde onlara yaklaşın. Allah tövbe ile kendisine dönenleri sever, temizlenenleri de sever.”*⁸⁹

⁸⁷Misal olarak bkz; Bakara, 2/104, 195, 214, 221, 224, 256, 275, 278, 284; Al-i İmran, 3/28, 118, 130, 142, 155, 179, 186; Nisa, 4/2,5,6,19,65, 88-90, 92-94, 105-113; Araf, 7/204, Enfal, 8/27; Tevbe, 9/103, 114, 122. Bu ayetlerin nüzul sebepleriyle ilgili olarak Vahidi ve Suyuti'nin Esbab-ı Nüzül ile ilgili kitaplarına da bakılabilir.

⁸⁸Müslim, *Hayız*, 16; Ebû Davut, *Taharet*, 102; Nesâî, *Taharet*, 180; Vahidi, *Esbabu'n-Nüzül*, s.74-75.

⁸⁹Bakara, 2/222.

Zikredilen bu soru üzerine inen bu ayet sadece kadınlarla alakalı olmayıp erkekleri de ilgilendirmektedir. İşte merak edilen ve hayatın bir realitesi olan bir konuda nazil olan bu ayet, kadınların özel günlerinde onlara nasıl muamele yapılacağı konusunda istikamet ve itidali göstermiş, cinsel ilişkinin dışında onlarla beraber olmada bir mahzurun olmadığını bildirmiştir. İhtiyaç endeksli bir soru üzerine gelen bu ve benzeri ayetlerin⁹⁰böyle bir ortamda nazil olmaları onların hıfzını kolaylaştıran önemli bir dinamik olmuştur.⁹¹

3.5. İhtiyaç Endeksli Nazil olan Ahkâmın Hafızalara Kodlanması

Asr-ı Saadet, Dinin ahkâmının tesis edildiği teşri dönemidir. Peygamber Efendimiz'in bütün zaman ve mekânlara ışık tutan ashabıyla birlikte yaşadığı o kutlu zaman diliminde, insanlığın karşılaşacağı pek çok problemin çözümü-açılımı zaman ve şartlara bağlı bir öz, bir çekirdek halinde Kur'an ve Sünnet ile ortaya konmuştur. O dönemde günlerce insanların aklını, kalbini, ruhunu ve hissiyatını meşgul eden ferdî, ailevî, içtimaî problemler yaşanmıştır. Günler hatta aylarca yağmura hasret, damar damar çatlamış toprağın su beklediği gibi sahabenin metluv veya gayri metluv vahyin diliyle kendilerine bir çıkış yolu, bir çözüm yolunun sunulacağını beklediği anlar olmuştur. Nihayet böyle bir bekleyiş içinde vahiy gelince de tıpkı susuzluktan çatlayan toprakların suyla buluştuğunda ona kanması gibi, gelen ayetler de onların hafızalarına, ruhlarına adeta nakşolmuştur.

---

⁹⁰ Bakara, 2/189, 215, 217, 219; Maide, 5/4; A'raf, 7/187; Enfal, 8/1; Naziat, 79/42.

⁹¹ Bu konuda şu ayetleri de misal olarak zikredebiliriz: Bakara, 2/189, 215, 217,219, 220,222; Nisa, 4/127, 153, 176, 179; Maide, 5/4; Enam, 7/121; A'raf, 7/187; Enfal, 8/1; İsrâ, 17/85; Yusuf, 12/3; Ahzab, 33/63; Naziat, 79/42.

Bu perspektiften Kur'ân'ın nüzul ve hıfz sürecine baktığımızda pek çok ayetin böyle bir atmosfer ve zeminde nazil olduğu görülür. Şimdi bununla ilgili bir misal zikredip diğerlerine atıf yapmakla yetinmek istiyoruz.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Benî Müreysî gazvesine Hz. Aişe validemizi de beraberinde götürmüştü. Seferden dönerken yolda mola verilmiş, Hz. Aişe validemiz kaybettiği bir şeyi aramakla meşgul iken hareket edilmiş ve hevdeci de içinde kendisinin var olduğu zannedilerek deveye yüklenerek yola çıkmıştı. Kafile hareket ettikten sonra geride kalanları kontrol eden Safvan b. Muattal isimli sahabi, geride kalan Hz. Aişe'yi farkederek devesine bindirmiş ve kafileye yetiştirmişti. Bu olayı diline dolayan başta Abdullah b. Übeyy b. Selül olmak üzere diğer bazı münafıklar Hz. Aişe validemize iftira kampanyası başlatmışlardı. Seferden Medine'ye döner-dönmez hastalanan validemiz bir müddet sonra bir vesile ile iftiradan haberdar olmuş ve Allah Resulü'nden izin alarak anne ve babasının evine gitmiş ve günlerce ağlamıştı.⁹²

Peygamber Efendimiz, yakınlarıyla istişare etmiş; evin hizmetçisiyle görüşmüş, yeterince araştırma ve soruşturma yaptıktan sonra mescide gelip minbere çıkarak ahabına hitap etmişti. Allah Resulü, hem eşi Hz. Aişe hem de Safvan'ın iffetli insanlar oldukları beyan ettikten sonra bu iftira kampanyasını başlatan baş münafığa ne yapılması gerektiği konusunda ahabının görüşüne başvurmuştu. İftiracıların başını cezalandırma konusunda İslam öncesi kabilecilik anlayışının tesirinde reflekslerin olması ve ortamın gerginleşmesi üzerine Peygamber Efendimiz konuşmasını keserek bitirmişti. İşte böyle bir yanda ortalığı kasıp kavuran bir fitne, diğer taraftan in-

---

⁹² Buharî, Şehadat, 15; Müslim, Tevbe, 56; Ahmet b. Hanbel, Müsned, 6/59.

sanlığın iftihar tablosunun namusuna iftira atılmasının Müslümanlarda meydana getirdiği hüznün ve ızdıraplı bekleyiş üzerinden bir ay geçtikten sonra şu mealdeki ayetler nazil olmuştu⁹³: “Siz ey müminler, bu dedikoduyu daha işitir işitmez, mümin erkekler ve mümin kadınlar olarak birbiriniz hakkında iyi zan besleyip: “Hâşa, bu besbelli bir iftiradan başka bir şey değildir!” demeniz gerekmez miydi? O iftiracılar dört şahit getirselerdi ya! Şahitlerini getirmediğine göre, onlar Allah katında yalancıların ta kendileri olarak tescil edileceklerdir. Hem dünyada, hem de âhirette Allah'ın lütuf ve merhameti sizinle olmasaydı, daldığınız bu yaygaradan dolayı mutlaka başınıza müthiş bir ceza gelirdi. O sırada siz o iftirayı dilden dile birbirinize aktarıyor, işin aslına dair hiç bilginiz olmayan sözleri ağızlarınızda geveleyip duruyordunuz ve bunu basit, önemsiz bir şey sanıyordunuz. Halbuki o, Allah'ın nazarında pek büyük bir vebaldi! Nasıl oldu da onu işitir işitmez: “Böylesi iftiraları ağızımıza alamayız, böyle şeyler bize yakışmaz. Hâşa! Bu pek büyük, pek çirkin bir bühtandır” demediniz! Eğer mümin iseniz, Allah böylesi bir şeyi tekrarlamaktan sizi kesinlikle sakındırıp yasaklıyor. Allah âyetleri size açık açık bildiriyor. Allah alim ve hakîmdir. Müminler arasında çirkinliklerin yayılmasını arzu eden kimseler için, dünyada da âhirette de gayet acı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilemezsiniz. Eğer Allah'ın sizin üzerinizdeki lütfu ve inayeti olmasaydı ve eğer Allah pek şefkatli ve merhametli olmasaydı, başınıza müthiş bir azap gelirdi.”⁹⁴

Meali zikredilen bu ayetlerle birlikte Nur suresinden on altı ayet bu konu ile ilgili nazil olmuş, Hz. Aişe validemizin iffeti bizzat vahiy ile tescil edilmiş, bu tür duruma maruz kalındığında bir müslümanın nasıl hareket

---

⁹³ Buharî, Mağazî, 34; Müslim, Fedailu's-Sahabe, 88; İbn-i Mace, Nikâh, 47.

⁹⁴ Nur, 24/12-20.

etmesi gerektiği konusunda çok önemli mesajlar ve içtîmaî dersler verilmiştir.

Şimdi böyle günlerce ortalığı kasıp-kavuran ve bütün müslümaların birinci gündem maddesi olan bir olaydan sonra nazil olan ayetler; insan psikolojisi, duyguları, kalbi, ruhu ve hafızası üzerinde derin izler bırakarak adeta şok tesiri yaparak zihinlere, hafızalara kodlanmıştır.

Böyle zihinlerde, hafızalarda ciddi iz bırakarak etkili bir üslupla nazil olan pek çok ayet vardır.⁹⁵

3.6. Hayatî Önem Arzeden Olayların Hafızalara Kodlanması

İnsan hayatında doğum, hastalık, savaş ve ölüm gibi hayatî öneme sahip olan olaylar vardır. Bu olaylar ile ilgili yaşadıklarını insanlar unutmazlar. Özellikle bunlar içinde ölüm-kalım mücadelesinin verildiği savaşların unutulması mümkün değildir. Kur'an'da Allah Resulü'nün ashabı ile birlikte i'la-i kelimetullah yolunda yaptığı savaşların pek çoğu anlatılmıştır. Kur'an, sahabenin yaptığı savaşları kronolojik bir tarihi vak'a olarak anlatmadığı gibi anlattığı bir savaşın da bütün bölümlerine yer vermez. O, olayları anlatırken, meselenin özünü, ruhunu ve her dönem insanına mesaj olabilecek yönlerini mucize olan üslubuyla, muhtevasıyla nakletmektedir. Çünkü onun hedefi bizzat bu savaş sahnelerini aktarmak değil onlardaki ilahî hikmet gereği davet, öğüt, hatırlatma, yaşama, emir ve yasak gibi temel prensipleri talim etmektir. Mesela, zaferlerin Allah'ın lütuf ve inayetiyle gerçekleştiği hakikatı vurgulanırken Huneyn gazvesinden kesitler sunulmuştur.

Sahabe, İslam'ın tebliğ ve temsili için hayatını or-

---

⁹⁵ Bkz. Bakara, 2/187, 188, 190; Nisa, 4/7, 24, 43, 59; Maide, 6/93; Enfal, 8/67-69; Mücadele, 58/1-4.

taya koymuş, gerektiğinde bütün dünyayı karşısına almış ve en zor şartlarda örnek mücadeleler vermiştir. Muharebe öncesi, savaş anı ve sonrasında yaşananlar vahyin diliyle nazil olmuştur. Ölüm-kalım mücadelesinin verildiği böyle bir atmosfer sonrasında nazil olan ayetler, sahabe üzerinde derin izler bırakarak adeta hafızalarına kodlanmıştır. Zira inen ayetler yerine göre onlara iltifatta bulunarak, uhrevi mükâfatlarına dikkatleri çekmekte, yerine göre ise de ikaz ederek, hatalarını tashih etmekteydi. Tabii bu mesajlar, onların şahsında bütün insanlığa verilen mesajlardır. Bu çerçevede misal olarak Ahzab (Hendek) savaşını ele almak istiyoruz.

Medine birleşik düşman orduları tarafından muhasara altına alınmıştı. Daha önce Medine'den Hayber ve çevresine sürülen Yahudilerin tahrik etmesi üzerine Kureyş müşrikleri, Gatafan, Fezare, Eşca, Esed, Kinâne, Süleym ve Sa'd kabileleri ile de anlaşarak müslümanları akılları sıra imha etmek için Medine'yi kuşatmışlardı. Medine'de oturmaları itibariyle müslümanlarla aynı kadere paylaşacaklarına dair kesin akitleri olan Beni Kurayza yahudileri de, bu kuvvetlerin müslümanların işini bitireceğini zannederek, önceden yaptıkları anlaşmaya hıyanet ederek düşman saflarına geçmişti. Böylece birleşik düşman askerleri on-on iki bine ulaşmıştı.⁹⁶ Müslümanların sayısı ise üç bini geçmiyordu. Peygamber Efendimiz, savaş için gelen bu birleşik orduları önceden haber almış ve Selman-ı Farisi'nin teklifi üzerine Medine'nin etrafına hendekler kazdırarak çıkan toprağın arkasına askerlerini

---

⁹⁶ Tarihçilerin genelde kabul ettikleri sayı 10 bin (Bkz. İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, III, 174; İbn Esir, Ebü'l-Hasan İzzuddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, (1992) *el-Kâmil fi't-Tarih*, Dâru Beyrut, Beyrut, II, 180. Alusi, Ebü'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid Muhammed, (1987), *Rûhu'l-Meani, fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve Seb'ül-Mesani*, Daru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, XXI, 155. Bkz. Elmalılı, Hak Dini, VI, 3876.

mevzilendirmişti.⁹⁷

Resulüllah (s.a.s.) hendek kazılacak yerleri tesbit ederek her on kişiye kırk arşın olmak üzere sahabe arasında taksim etmiş, kendisi de bilfiil onlarla birlikte çalışmıştı.⁹⁸ Hendek kazarken sahabe, bir yandan mevsimin kış olması diğer taraftan açlık ve yorgunluk olmak üzere çok sıkıntılar çekmiş hatta üç gün aç kaldıkları ve bellelerini doğrultmak için taş bağladıkları zamanlar olmuştur.⁹⁹

Hendek kazarken sahabi, mutlaka yapması gereken hayati bir işi çıksa bile Resulüllah'dan izin almadan çalışmayı bırakıp gitmiyordu. İzin alıp gittikten sonra da işini bitirir bitirmez hemen Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in yanına dönüyordu. İşte sahabenin dayanılması çok zor olan şartlarda bile sadakatlerine, vefalarına gölge düşürmedikleri hatta yükselttiklerine Kur'an'da şu şekilde işaret edilmiştir¹⁰⁰:

“Gerçek müminler ancak öyle kimselerdir ki Allah'a ve Resulüne bütün kalpleriyle iman etmiş olup, bütün toplumu ilgilendiren bir meselede onun yanında buldukları vakit ondan izin almadıkça ayrılıp gitmezler. Senden izin isteyenler hakikaten Allah'a ve Resulüne gerçekten iman edenlerdir. Öyle ise bazı işler için senden izin istedikleri zaman, sen de onlardan dilediğin kimselere izin ver ve onlar için Allah'dan af dile, Muhakkak ki Allah Gafur'dur, Rahim'dir.”¹⁰¹

⁹⁷ İbn Sa'd, Tabakât, II, 65-74; Taberî, Tarih, I, 1462-1485; İbn Esir, el-Kâmil, II, 178-184; M. Hamidullah, Allah Resulü (Sallallahu aleyhi ve sellem)'in savaşları, s. 124-157. İbn Kesir, Tefsir, VI, 384; Alusi, Rûhu'l-Maani, XI, 156; Elmalılı, Hak Dini, VI, 3877.

⁹⁸ Buhari, Menakıbu'l-Ensar, 9; Mağazi, 29; Müslim, Cihad, 126, 129; Tirmizi, Menakıb, 55.

⁹⁹ Buhari, Menakıbu'l-Ensar, 9; Mağazi, 29; Müslim, Cihad, 126, 129.

¹⁰⁰ İbn Hişam, Siret, III, 171; Beyhakî, Delâil, III, 409.

¹⁰¹ Nur, 24/62.

Kur'ân, ahzap savaşındaki sahabenin her dönem insanına örnek olacak iman, teslimiyet, fedakarlık ve adanmışlığını şu ayette bir ibret vesikası halinde takdim etmiştir¹⁰²;

*“Müminler saldıran o birleşik kuvvetleri karşılarında görünce: “İşte bu Allah ve Resulü'nün bize vaad ettiği zafer, Allah da Resulü de elbette doğru söylemişlerdir” dediler. Müminlerin düşman birliklerini görmeleri onların sadece iman ve teslimiyetlerini artırdı.”*¹⁰³

Tehlikenin her taraftan geldiğini görünce bu sadık müslümanlar kendilerine daha önceden bildirilen şu ayeti hatırladılar; *“Yoksa siz, daha önce geçmiş ümmetlerin başlarına gelen durumlara maruz kalmadan cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlar öyle ezici mihnetlere, öyle zorluklara duçar oldular, öyle şiddetle sarsıldılar ki Peygamber ile yanındaki müminler bile “Allah'ın vaad ettiği nusret ne zaman yetişecek?” diyecek duruma geldiler. İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.”*¹⁰⁴Sahabe bunun Allah'ın vaad ettiği bir imtihan olduğunun da şuurundaydılar. İnanışları değerlere olan sadakatlerini “Allah ve Resulü doğru söylemiştir” diyerek haykırmışlardı. Zira onlar değişik sıkıntılar ile imtihan edildikten sonra Allah'ın inayetine nail olacaklarına inanıyorlardı.¹⁰⁵

Üstelik sahabenin tehlike karşısında ayette ifade edildiği üzere imanını sarsılmamış aksine daha da güçlenmiş ve Allah'a itaatten kaçmak yerine daha büyük bir inançla O'na bağlanmışlardır.

Bir ay kadar süren kuşatma sırasında yardım alamayan sahabe iyice bunalmış, fakat onlar dişlerini sıkıp sabretmesini bilmiş ve sonunda inayet-i İlahiye im-

---

¹⁰² Mevdüdi, Tefhîm, III, 2377.

¹⁰³ Ahzab, 33/22.

¹⁰⁴ Bakara, 2/214.

¹⁰⁵ İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 392; Razi, *Mefatih*, XXV, 203.

datlarına yetişmiştir.

Nitekim o günleri yaşayanlardan Hz. Huzeyfe'nin bulunduğu bir sohbet meclisinde birisi "Resulü Allah dönemine yetişseydim O'nunla birlikte düşmana karşı nasıl mücadele verilir, ona nasıl yardım edilirmiş gösterirdim!" diyerek heyecan ve şecaatini ortaya koymak istemişti. Bunu duyan Hz. Huzeyfe, o günkü şartları, zorlukları bilmeden yapılanların anlaşılamayacağını, sahabenin çok zor ve çetin şartlarda mücadele verdiklerini yaşadıklarından bir kesit anlatarak dikkat çekmişti. Şöyle ki: Medine'ye hınçla gelen birleşik düşman ordularına karşı şehrin etrafına hendek kazan Allah Resulü ve ashabı günlerce kuşatma altında mücadele vermişti. Hz. Huzeyfe, böyle muhasara altında iken fırtınalı ve soğuk bir gecede Resulü Allah'ın, ashabından birisinin gönüllü olarak düşman birliklerinin yanına giderek onlar hakkında haber getirmesini istediğini; fakat hiç kimseden bir ses çıkmadığını zira şiddetli soğuk ve fırtına karşısında insan fitratının tabii bir hali olarak hareket edemez hale geldiğini, nihayet kendisine ismen hitap etmesi üzerine icabet ederek denileni yaptığını anlatmaktadır. Hz. Huzeyfe, Allah Resulü'nün emrini yerine getirmek için gidip-gelirken üşümeyip sıcaklık hissettiğini; ancak vazifesi biter bitmez üşümeye başladığını yani Allah'ın hususi bir inayetine mazhar olduğunu da nakletmektedir.¹⁰⁶

İşte sahabenin Hendek savaşında verdiği mücadele en hayatî kareleriyle her dönem insanına mesaj olacak yönleriyle daha sonra nazil olan ayetlerde şu şekilde anlatılmaktadır: *"Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani birleşik ordular üzerinize saldırmıştı da, Biz onlara karşı, bir rüzgâr ve sizin göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptığınız her şeyi görüyordu.*

---

¹⁰⁶ Müslim, Cihad, 99; Ahmed b. Hanbel, V, 392-393.

O vakit onlar hem üstünüzden, hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Gözleriniz şaşkınlıktan ötürü kaymış, yüreğiniz ağzınıza gelmişti. Siz de Allah hakkında türlü türlü zanlar beslemeye başlamıştınız. İşte orada müminler çetin bir imtihana tâbi tutulmuş, şiddetle silkelenmiş ve kuvvetli bir şekilde sarsılmışlardı. Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık (şüphe) olanlar: “Allah ve Resulünün bize zafer vaad etmesi, meğer bizi aldatmak içinmiş!” diyorlardı. Bir kısmı: “Ey Yesribliler! Burada düşmana karşı koyamazsınız, mevzilerinizi bırakıp evlerinize dönünüz!” diyordu. Onlardan bir başka bölük: “Evlerimiz korunmasız!” diyerek Peygamber'den izin istiyorlardı. Hâlbuki gerçekte evleri tehlikeye mâruz değildi, onlar sadece savaştan kaçmak istiyorlardı. Demek Medine'nin her tarafından hücum edilseydi ve kendilerinden de İslâm'dan dönmeleri istenseydi, hiç tereddüt etmeksizin, bunu derhal yapacaklardı! Halbuki daha önce, düşmandan kaçmayacaklarına dair Allah'a yemin ederek, söz vermişlerdi. Allah'a karşı verilen o ahitlerin hesabı elbette sorulacaktır. De ki: Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak asla size fayda vermez. Faraza başarsanız bile hayatta kalacağınız süre, nihayet çok sınırlıdır. De ki: “Allah size bir felaket dilese, sizi Allah'a karşı korumak kimin haddine düşmüş?” Yahut o sizin için bir rahmet murad etse bunu kim engelleyebilir ki? Onlar, kendileri için Allah'tan başka ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı bulabilirler. Allah içinizden bozgunculuğa meyledip savaştan alıkoymak isteyenleri ve kardeşlerini: “Bize gelin” diyenleri elbet biliyor. Zaten bunlardan ancak pek az bir kısmı savaşa geliyorlardı. Savaşa katıldıklarında da size karşı pek cimri ve kıskanç davranırlar. Hücum eden düşmanın ortalığa saldıdığı büyük korku gelince, ölüm sekeratına düşmüş kimsenin bakışı gibi, gözleri dönmüş bir tarzda sana baktıklarını görürsün. Korku hali geçince, Allah yolunda harcamada cimrice bir tavır içinde,

keskin dilleriyle sizi incitirlerdi. İşte onlar iman etmemişler, Allah da onların yaptıkları bütün işleri boşa çıkarmıştır. Bu, Allah'a göre kolaydır. Münafıklar birleşik kuvvetlerin çekilip gitmediklerini sanıyorlardı. Şayet birleşik kuvvetler tekrar gelecek olsa, çok isterler ki çöldeki göçebeler içinde bulunsunlar da sizin savaşınız hakkındaki haberleri uzaktan sorsunlar. Esasen, yanınızda bulunsalardı dahi, onlardan pek azı savaşılardı.”¹⁰⁷

Allah'ın yardımı ile dışını sıkıp sabrederek düşmana geçit vermeyen sahabe büyük bir zafer kazanmış, gelen düşman birlikleri de çekip gitmek zorunda kalmışlardı.¹⁰⁸

Netice itibariyle ahzap (hendek) savaşında sahabe, bir yandan müslümanları ve İslam Dinini yok etmek isteyen ve kendisinden kat kat fazla olan düşman kuvvetleri tarafından kuşatılmış, diğer yandan da Yahudilerin ve münafıkların ihanetine maruz kalmıştı. İşte bu şartlarda sahabe çok sıkıntılar çekmiş ama Allah'ın inayeti ile kâfirlere geçit vermemiştir. Sahabenin çok zor şartlarda verdikleri bu örnek mücadele sonrasında nazil olan ayetler onların zihin ve hafızalarına derin tesirler bırakarak kaydolmuştur.

Yine başka bir misal olarak Misver b. Mahreme'nin Abdurrahman b. Avf'dan Uhud'da yaşadıklarını anlatmasını sorması üzerine bahsi geçen sahabinin; “Al-i İmran'dan 121. ayetten 155. Ayete kadar okursan Uhud'da yaşadıklarımızı bulursun.” şeklindeki rivayeti verebiliriz.¹⁰⁹

---

¹⁰⁷ Ahzab, 33/9-20

¹⁰⁸ Ahzab, 33/25.

¹⁰⁹ Suyuti, Ebu'l-Fadl Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, (2002), *Lübabu'n-Nukûl fî Esbabî'n-Nüzûl*, Beyrut, Müessesetu'r-Risale, s. 61. Ayrıca şu ayetler de Uhud savaşı ile ilgilidir: Âl-i İmran, 3/159, 172, 169-70.

Zikredilen bu misallerle birlikte Bedir savaşı¹¹⁰, Benî Nadîr Seferi,¹¹¹ Bedr-i Suğra,¹¹² Hudeybiye Sulhu,¹¹³ Mekke'nin Fethi,¹¹⁴ Huneyn gazvesi,¹¹⁵ Tebuk Seferi¹¹⁶ gibi olayların Kur'an'da belli bölümler halinde anlatılmasında da muhatapların hafızalarında derin izler bırakması, zihinlerine ve ruhlarına işleme tabiidir. Bütün bunlar her işinde pek çok hikmetler bulunan Allah Teâlâ'nın Kur'an'ın ezberlenmesi, muhafazası adına hazırladığı sebeplerdir.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerîm, yirmiüç senede tedricen nazil olmuş ve nazil olduğu semaviliğiyle muhafaza edilerek insanlığa intikal ettirilmiş yegâne kitaptır. Peygamber Efendimizin rehberliğinde nazil olan ayetler ezberlenmiş, yazıya geçirilmiş, değişik ibadetler Kur'an tilavetine bağlı olduğundan sürekli okunmak suretiyle pekiştirilmiştir. Bunların yanında Kur'an'ın hıfzını ve muhafazasını kolaylaştıran pek çok faktör vardır. Bunların başında sahabenin hayatını Kur'an'a adanması, Allah'a ve Resulullah'a eşsiz muhabbetleri, Kur'an'ın dinin temel kaynağı olması, Peygamberimiz'in sahabeyi Kur'an okumaya teşvikleri, onların Kur'an okumaya düşkünlükleri, sade bir hayat yaşamaları ve hafızalarının çok güçlü olması ve özellikle bu yazımızda üzerinde misallerle durmaya çalıştığımız üzere insan psikolojisi, zihni, hafızası, kalbi ve ruhu üzerinde adeta şok tesiri yapan sosyo-psikolojik hadiseler atmosferinde Kur'an'ın zihinlere kodlanması gibi faktörler

---

¹¹⁰ Enfal, 8/42, 5-8, Âl-i imran, 3/13, 123-125.

¹¹¹ Maide, 6/11; Haşr, 59/2, 6.

¹¹² Âli İmran, 3/172-174.

¹¹³ Fetih, 48/25, 18, 10, 4-5, 22, 26.

¹¹⁴ Fetih, 48/1, 21; Nasr, 110/1-3.

¹¹⁵ Al-i İmran 3/23; Tevbe, 9/25-27.

¹¹⁶ Tevbe, 9/38, 41, 117, 118, 92, 44; Al-i imran, 3/110, 139, 169.

de söz konusudur.

Kur'ân'ın yirmi üç senede nazil olması ve pek çok ayetin zihinlerde, ruhlarda derin izler bırakan hadiselerin peşine gelmesi Yüce Mesaj'ın hızını, muhafazasını kolaylaştıran çok önemli dinamiklerden biridir. Zira hafızanın işleyişi ve kayıt etmesi üzerine yapılan araştırmalar; insanın psikolojisine, duyu organlarına, hissine, kalp ve ruhuna hitap eden olay ve sözlerin hafızada iz bırakarak kaydolduğunu bildirmektedir. Bu itibarla sevinç, acı, neşe, haz, mutluluk ve korku, merakla ve ihtiyaçla beklenen cevapların, vücutta iz bırakan yaralanmaların- ki bütün bunların hepsinde belli ölçüde bir şok tesiri yapma söz konusudur- sevilen bir zatın yaptığı iltifatların, ikazların, tenbihlerin, insan hafızasında iz bırakarak kayıt olduğunu göstermektedir.

Genel itibariyle şok tesiri yapan hadiseler, sürprizler, umulmadık yerden duyulan kınamalar, tenbihler, geçirilen kazalar, sevilen bir insanın yaptığı iltifatlar, ziyaretler, ağır hastalıklar, mesela bir kalp krizinde çekilen sıkıntılar, ciddi şekilde hatırlanır. Çünkü bunlar insan hafızasına iz bırakarak kayıt olmaktadır. Bu açıdan Kur'ân'a bakıldığında pek çok ayetin yukarıda zikredilen adeta şok tesiri yapan psikolojik, sosyolojik hadiseler ekseninde nazil olduğu ve sahabenin hafızasında, zihninde, ruhunda derin izler bırakan hadiselerle kodlanarak zihinlerine nakşolunduğu anlaşılmaktadır. Yüce Allah'ın pek çok ayette sahabeye iltifat etmesi, onlara cennet ve rızasını vaad etmesi, hatalarını tashih etmesi, yaşadıkları ferdi, ailevi ve toplumsal problemlere çözüm yolları göstermesi, hayatlarını ortaya koyarak yaptıkları savaşları bütün insanlığa mesaj veren yönleriyle anlatması sahabenin hafızasında iz bırakarak Kur'ân'ın hızını kolaylaştırmıştır. Böylesine insanın duygu, düşünce ve psikolojisi

üzerinde derin izler bırakarak şok tesiri yapan hadiselerle hıfzı kolaylaşan ayetlerin daha sonra tedayilerle hatırlanması da kolay olmuştur.

KAYNAKLAR

- Alusî, Şihabuddin es-Seyyid Muhammed, (1987), **Ruhu'l-Meani, fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve Seb'i'l-Mesani**, Daru'l-Fikir, Beyrut, Lübnan.
- Arifağaoğlu, Ömer, (2009)“**Hafıza ve Hatırlama**”, Sızıntı Dergisi, Sayı:370.
- Baktır, Mustafa, (1990) **Ashab-ı Suffa: İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (1979) **Sahihu'l-Buhari**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul.
- Çetin, Abdurrahman, (1982) **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân Tarihi**, Dergah yay., İstanbul.
- Demirci, Muhsin, (2010) **Kur'ân Vahyinin Nüzul Keyfiyeti ve Korunması**, Diyanet İşleri Başkanlığı, İlmi Dergi, 46 (1).
- ....., (1997) **Kur'ân Tarihi**, İFAV, İstanbul.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah, (1987), **Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Asfiya**, Daru Reyyan, Kahire.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, (1992) **Medhal li-Diraseti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Mektebetü's-Sünne, Kahire.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, (t.s.) **Hak Dini Kur'ân Dili**, Eser Yay.,İstanbul.
- Ersöz, İsmet, (1996), **Kur'ân Tarihi** (Kur'ân'ın İndirilişi ve Bugüne Gelişi), Ravza Yayınları, İstanbul.
- GOLEMAN D. (1998), **Duygusal zekâ. Varlık/Bilim.**

7.Baskı. İstanbul.

Gülen Fethullah, (2011) **Kur'ân'dan İdrake Yansıyanlar**, Nil Yay., İzmir.

....., (2011) **Vuslat Muştusu**, Nil Yay. İzmir.

Hamidullah, Muhammed (1993) (Çev: Salih Tuğ), İfav, İstanbul.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekr, (t.y.) **Mecmaü'z-Zevaid ve Menbaü'l-Fevaid**, Mektebetü'l-Kudsi, Kahire.

İbn Asakir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, (1984) **Muhtasarı Tarih-i Dimeşk**, Daru'l-Fikir, Dimeşk.

İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, (1997), **Üsdü'l-Gabe fi Mârifeti's-Sahabe**, (thk. Halil Me'mun Şiha), Darü'l-Ma'rife, Beyrut.

İbn-i Kesîr, (1981.) **el-Bidâye ve'n-Nihaye**, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik (t.s.) **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (t.s.), **el-Bidâye ve'n-Nihaye**, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, (t.y.) **et-Tabakatü'l-Kübrâ**, Daru Sadr, Beyrut.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf, (1983) **Hayatu's-Sahabe** (2. Baskı), Dâru'l-Kalem, Şam.

Kevserî, Muhammed Zâhid, (1994) **Makalât**, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire.

- Mayda Aslan, (2009) **“Hafıza ve Unutkanlık”** Sızıntı Dergisi, Sayı:362.
- Müslim b. el-Haccac, (1955), **Sahih-i Müslim**, (naşir Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire.
- Namlı Kadir, **Sızıntı Dergisi**, Eylül 1979 Yıl :1, Sayı:8.
- Rafîi, Mustafa Sadık, (1990), **İcazu'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut.
- Suyuti, Ebü'l-Fadl Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, (2002), **Lübabü'n-Nükûl fî Esbabî'n-Nüzûl**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut.
- Şen, Ziya, (2007), **Kur'ân'ın Metinleşme Süreci**, Ensar Neşr., İstanbul.
- Taberanî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, **el-Mucemu'l-Kebir**, (1983) (tahk.Hamdi b. Abdülmecid), Mektebetu'l-Ulûm, Musul.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, (1977) **el-Câmiu's-Sahih**, (tahkik ve şerh Ahmed Muhammed Şakir), Mektebetu Mustafa'l-Babi'l-Halebî, Kahire,.
- Vahidî, A., (2004), **Esbabu'n-Nüzûl**, Dâru'z-Zehâir, Beyrut.
- Yıldırım, Suat,(1983) **Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Zehebî, (1992) **Siyeru A'lamî'n-Nubelâ**, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risale, Beyrut.
- ....., (1987) **Tarihü'l-İslâm ve Vefeyatü'l-Meşâhir-i ve'l-A'lâm**, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri) Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut.
- ez-Zerkanî, Muhammed Azîm (1995) **Menahilu'l-İrfan**, (Tahk. Fevvez Ahmet Zemerlî) Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut.